

JÁSZKUNSÁG

Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Tudományos Egyesület évkönyve

SZOLNOK, 2017

5

Tartalom

IV. Irodalomtörténet – tudománytörténet	207
<i>Rideg István:</i> A magyar nép értékeinek védelmében	218
<i>Kovács János:</i> Serfőző Simon köszöntése	221
<i>Örsi Julianna:</i> Kaposvári Gyula és a Jászkunság	224
<i>Elek György:</i> Kováts Mihály életének kutatója Póka-Pivny Aladár	
V. Határon kívüli kutatások	238
<i>Örsi Julianna:</i> Az Amerikai Magyar Református Egyház szerveződése a 19–20. század fordulóján	250
<i>Rideg István:</i> Baja Mihály, a református pap költő (1879–1957)	260
<i>Örsi Julianna:</i> Tökés Béla végvári lelkész és nagykunsági gyökerei	
VI. Oktatás – művelődés – kultúra	271
<i>Éliás János:</i> A Karczagi Nagykun Református Gimnázium rejtőzködő kincsei	289
<i>Örsi Julianna:</i> Külföldi iskolák, eszmeáramlatok hatása a magyar református egyházban – nagykunsági példákkal	301
<i>Kovács János:</i> Györffi Sándor és a Mezőtúri Művésztelep	306
<i>Fodor István Ferenc:</i> Szemelvények Laki Ida életművéből	310
<i>Kovács János:</i> A Draskovits kerámiagyűjtemény	315
<i>Csatári Bálint:</i> Ünnepi köszöntő a Magyar Kultúra Napján	319
<i>Rideg István:</i> Tájaink légkörében. Györffi Sándor – Papi Lajos – Tóth Albert tárlata	325
Kiállítás a szellemi kulturális örökség nemzeti jegyzékbe történő felvételéért (<i>Bán Andrea</i>)	328
Generációk együttműködése (<i>Örsi Julianna</i>)	330
Ki játszik ilyet? (<i>Nagy Anita</i>)	
VII. Sikeres projektek	333
Kulturális értékek Jász-Nagykun-Szolnok megyében – rendezvény Abádszalókon (<i>Örsi Julianna</i>)	335
A Kunsághoz kötődő református lelkészek (<i>Örsi Julianna</i>)	336
Emlékezés, konferencia és emléknapi Túrkevényen (<i>Örsi Julianna</i>)	340
Kikre emlékezünk az első világháborús emlékműnél? (<i>Örsi Julianna</i>)	342
Emlékezet határok nélkül (<i>Örsi Julianna</i>)	344
Mozzarella – Egy sikeres mezőtúri projekt (<i>Kovács János</i>)	
VIII. Könyvismertetések – könyvajánlók	350
Örsi Julianna (szerk.): Palástban – Nagykunsági és kötődő lelkészek bizonyágtétele igével, tollal, tettel a magyarságért (<i>Szendrei Eszter</i>)	353
Örsi Julianna (szerk.): Helytállás a hazáért, a családjáért – Jászkunsági emlékek az első világháborúból – (<i>Gánóczy Ferenc</i>)	

Éliás János

A Karczagi Nagykun Református Gimnázium rejtőzködő kincsei¹

1. Bevezetés

A könyvek és a könyvtár végigkísérte az emberiség történetét. Már az első ember is törekedett arra, hogy információkat rögzítsen, ennek ékes példái a barlangrajzok, melyek körülbelül már i.e. 20000 körül jelentek meg az ősember lakóhelyén. A mai értelemben vett könyvtár a nagyobb mennyiségű könyvek rendszerezett gyűjteménye. Régebben azonban mást takart a „bibliotéka” fogalom. Ez akár öt könyvből is állhatott, mivel egyes tételek gyakran több éven át is készülhettek. A Karczagi Nagykun Református Gimnázium és Egészségügyi Szakgimnázium könyvtárának hátsó raktárában lévő polcokon olyan könyvkincsek találhatók, melyek létezéséről néhány idősebb tanáron vagy könyvtároson kívül nem sokan tudnak. Ezek a szó szerint rejtőzködő kincsek felkeltették érdeklődésemet, az elmúlt év során a mindennapjaim részesei lettek. Feltételezésem szerint egy több száz éves múltra visszatekintő, református gyökerekkel rendelkező iskola könyvtárában a könyvek összetétele visszatükrözi a múltat, és a könyvek által még jobban megismerhetjük a református alapítású gimnázium történetét, szellemiségét. Dolgozatomban a könyvtár intézményének, valamint a Karczagi Nagykun Református Gimnázium és Egészségügyi Szakgimnázium néhány fel nem dolgozott köteteinek jellemzőit, illetve történetét mutatom be.

2. Általános könyvtörténet

A könyvek történetében a kirobbanó változást a reneszánsz, és ezzel a könyvnyomtatás valamint a reformáció hozta a kézzel írott kódexek után. A mély, középkori vallásosságot felváltotta egy könnyedebb, szabadabb életforma, egyfajta kulturális forradalom. Az életre már nem úgy tekintettek, mint egy siralomvölgyre, hanem, mint gazdag és értékes létezésre. Jobban meg akarták ismerni a világot, ezért előtérbe kerültek a különféle tanulmányok, melyek korábban az egyház *indexén*² kerültek feltüntetésre.³ A tudás terjedését Johannes Gutenberg 1455-ös nyomdagépe segítette elő nagymértékben. Magyarországon még Hunyadi Mátyás idején kezdődik meg a könyvnyomtatás, az első nyomda 1473-ban jött létre Budán Hess András tulajdonában. A magasabb és alacsonyabb hazai és külföldi iskolázás általánossá válásával, az ími-olvasni tudás terjedésével kibontakozik a magyar nyelvű világi irodalom, a reformációval megindul a magyar nyelvű teológiai vitairódalom, s egyre nyilvánvalóbbá válik a hazai nyomdák szükségessége.⁴

¹ A kutatás és az ebből készített pályázat a Református Tehetséggondozó Alapítvány és a Reformáció Emlékbizottság által kiírt Rejtőzködő kincseink címet viselő pályázatra készült. Az iskolatörténet összeállításához nagy segítségemre volt Törke Beáta tanárnő és alapos jegyzetei, melyeket használatomra bocsátott, ezúton is megköszönöm nagylelkű munkáját!

² Itt a tiltott könyvek jegyzéke.

³ Jean Delumeau 1997: 259–285.

⁴ Borsá Gedeon 1996: 11–115.

2.1. A reformáció

A reformáció kezdetének időpontja 1517. október 31. Luther Márton wittenbergi reformátor felhívta az emberek figyelmét a könyvtárak felállításának fontosságára. Ennek hatására kezdtek el fejlődni a városi és egyházi bibliotékák. Több protestáns fejedelem alapított magánkönyvtárat, megindult a könyvgyártás. A retorika az olvasottság terjedésével párhuzamosan fejlődött, a különféle felekezetek egymás között hitvitákat rendeztek, melyekhez elkerülhetetlen volt a dialektika tudományának hasznosítása. A dokumentumok egyre inkább nemzeti nyelven íródtak. A szórakoztató irodalom megjelenését is a könyvnyomtatás rohamos fejlődése segítette elő.

2.2. A peregrináció

Magyarországon már a 12. századtól jellemző a külföldi egyetemekre járás, nevezetesen a bolognai (világ első egyeteme), a padovai, és a párizsi felsőoktatási intézményeket látogatták a tehetősebb nemes ifjak. Általában 2-3 évet töltöttek kint, ez a rövid idő úgy volt lehetséges, hogy a korábbi hazai tanulmányaikat (vagy azoknak egy részét) elismertették.⁵

A külföldön tanuló diákok egyetemjárását *peregrinációnak* nevezzük, ezen utazások során bejárták Nyugat-Európát. A folyamat már a 12. században elkezdődött, de igazán csak a 17. században teljesedett ki. Elsősorban a nemesek tanultak így, viszont akad példa kevésbé tehetősekre is. Ők többnyire gazdagabb társaik segítségével juthattak ki külföldre. A neves egyetemekről értékes, hazánkban nem beszerezhető köteteket hoztak Magyarországra. Ezeket a könyveket mecénása (ha szegény, de jó képességű diák), régi iskolája, vagy saját könyvtára számára hozta haza. Így Magyarországon is elterjedhetett a nyugati kultúra.⁶

3. A Karcagi Nagykun Református Gimnázium rövid története

Említésre került a 17. században egyre erősödő protestantizmus a könyvnyomtatás és a peregrináció által. A gimnázium könyvtára nagyrészt ilyen eredetű muzeális állománnyal rendelkezik. Ezen rejtőzködő kincseknek felbecsülhetetlen értékük van, történetük összefonódik az iskola és a könyvtár fejlődésével, történetével.

A gimnázium alapítását az 1676-os évre tehetjük. A karcagi iskola ügyeit, tanulmányi rendjét és szellemi életét leginkább a Debreceni Kollégium határozta meg, melynek partikulája⁷ volt. Vezetése közvetlenül a karcagi református lelkész felügyelete alatt állt, majd a Heves-Nagykunsági egyházmegye és ezzel együtt a Tiszántúli Református Egyházkerület felügyelete alá került. Az iskola tanügyi vezetésével a rektor volt megbízva, akinek hatáskörébe tartozott a gimnázium belügyeinek, a tanulmányi rend irányításának és a

⁵ Hegyi Ádám 2003: 7–13.

⁶ Alföldi László Mihály 1993. Elektronikus változat: <http://mek.oszk.hu/06300/06387/#>

⁷ Partikula: Református főiskola fiókéntézménye más helységben. Forrás: Győri L. János 2008: 78–79.

1. kép. A Karczagi Nagykun Református Gimnázium és Egészségügyi Szakgimnázium épülete, Karcag, 2016

diákok fegyelmezésének joga. A rektor debreceni tógátus diák volt, akinek szolgálati ideje, megállapított fizetéssel 2-3 évre szólt.⁸

A karczagi iskola belső szervezete a következőképpen nézett ki: a rektor tanította poétákat, syntaxistákat, grammatistákat, a deákokat az orátorokkal együtt, a deákok pedig az alsóbb klasszisokat oktatták. Az alsóbb klasszisok alatt részben a declinistákat és conjugistákat, részben a nagy- és kis elementarius növendékeket kell érteni. Ez a teljes partikuláris iskolaszervezet a 19. század második évtizedéig állt fenn, és a növendékek taníttatásukért bizonyos járandósággal tartoztak a rektornak. A tanítás rendje két külön félévre tagolódott, az iskolai tanítás tavasszal kezdődött és az első félévet legkésőbb október 9-én le kellett zárni. A második félév az őszi vizsgáktól legkésőbb március 19-ig tartott. A tanítás a szorgalmi időszakban mind délelőtt, mind délután 3 órán keresztül folyt. Az intézet fenntartási terheit az első évtizedekben a város és az egyház közösen viselte, ami egyáltalán nem befolyásolta az intézmény egyházi jellegét, mivel a város lakossága abban az időben teljesen református volt.⁹

Mária Terézia oktatásügyre vonatkozó rendelete, a Ratio Educationis Karcagon is próbára tette az iskola létét. 1787-ben nemzeti iskola felállítását tervezték, ebbe az önálló református gimnáziumot is megpróbálták beleolvasztani, de az egyházkerülettel közösen sikerült ezt megakadályozni. Bár az állami hatalom részéről további zaklatások érték az intézményt, szervezetileg mégis egyre jobban megerősödött. A felvilágosodás korának híres gondolkodói (Leibniz és Wolff), valamint szellemi irányzatai itt is éreztették hatásukat.¹⁰

⁸ Barcsa János 1906: 172.

⁹ Soós Adorján 1930: 50.

¹⁰ Bajkó Mátyás 1954: 29.

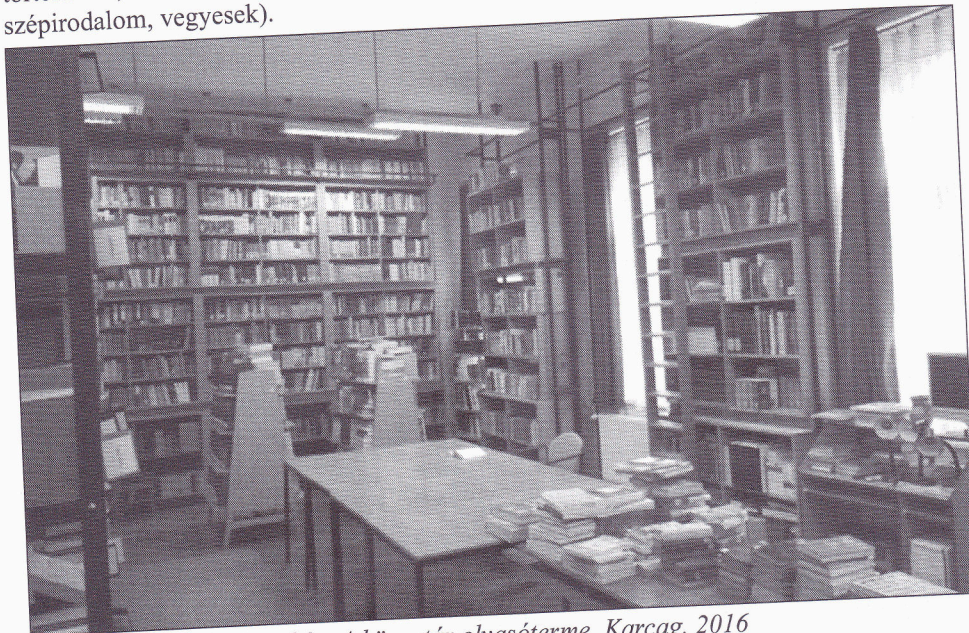
A 19. század elejétől változás köszöntött be az iskola életében. Egyrészt a nagyarányú építkezések, másrészt a tanulmányi rendszer változása tekintetében. 1813. január 18-án tették le a központi épület (fiúiskola) alapkövét, amely 1819-ben készült el teljesen önerőből. Az iskolatípus is átalakult. A latin nyelven történő tanítás helyett egyre inkább a magyar nyelven való oktatásra helyezték a hangsúlyt.¹¹

4. Az iskolai könyvtár története

Könyvtárunk alapítására pontos adat nem áll rendelkezésünkre, de egy 1815-ös leltár szerint az iskolának 60 kötetnyi könyve van, melynek látszólag ellentmondó adat egy 1821. március 27-én Balogh Péter rector (1818–1821) és tiszántúli református püspök leltárában fellelhető 22-es szám, mely feljegyzései szerint az állomány mennyiségét jelölte. Ezek nagy része tankönyv. A tananyag mindenben a debreceni főiskolához igazodott.

Az 1880-as évek végétől a könyvállományt már két részletben kezelik; külön a diákok, külön a tanárok és tanítók számára tartanak kölcsönzést. Az állomány vétel útján, de főleg adományokból gazdagodott. Az évkönyvek ez évben tesznek először említést folyóirat-megrendelésről. Az ez évben megrendelt folyóiratok száma: 5.

Az 1889/90-es év jelentős a könyvtári dokumentáció történetében. Ekkor rendezi ugyanis Szakács György könyvtáros az 1772 kötetből álló állományt 8 szakágra (földrajz-történelem, természettudomány, filológia, klasszika-filológia, mennyiségtan, bölcsészet, szépirodalom, vegyesek).

2. kép. A könyvtár olvasóterme, Karcag, 2016

¹¹ Soós Adorján 1930: 50.

1896/97-ben az állományt jelentősen gazdagította Kátai Gábor orvosnak, a gimnázium volt növendékének több mint 2.000 kötetből álló hagyatéka, melyet a Kátai család ajándékozott a könyvtárnak. Kátai Gábor az 1850-es, '70-es évek Nagykunságának nagy tekintélyű, kimagasló tudású és képességű megyei főorvosa volt a kolerajárvány idején. Emlékezetét jelenünkben a karcagi kórház és utca neve őrzi. Megszállott könyvgyűjtő és – olvasó volt. A kolerával kapcsolatban több szakirodalmat írt, példaként említve: *A kolerajárvány hazánkban, Die Cholera, A cholera csapásainak enyhítése* című műveket.

Az 1897/98-as tanévben kapta meg a könyvtár a helyi Szödi nyomda összes kiadványát. Ugyanebben az évben Kimnach Ödön, aki 10 évig volt kiváló kezelője az állománynak, szerzői katalógussort készít. Ettől kezdve a tájékozódás könnyebbé vált, a könyvállomány pedig elérhetőbbé.

A századfordulón már külön tanári kézikönyvtár áll a tantestület rendelkezésére. Az egész állomány vezetője Bujk Béla tanár. A könyvállomány 10 szekrényben van elhelyezve, két állványon pedig a hazai összes középiskola értesítője.

Az 1907/08-as tanév az iskola külső és belső megújulásának éve. Ez tette lehetővé, hogy a megnövekedett könyv- és folyóirat-állomány pedig szükségessé a főgimnázium könyvtárának bővítését. Új helyiséget kapott, több bútorzattal. Az állomány bővítéséhez jelentősen hozzájárultak az egyházi és világi hatóságok, a város, kiadók és magánosok.

Az 1911/12-es évben a könyvtári állomány valamelyes csökkenést mutat, mivel nagymértékű selejtezés folyt. Ezt ellensúlyozzák mintegy azok a munkálatok, melyek az állomány külsősinének és rendszerének tökéletesítésére irányultak. Új katalógus készült, 100 pengő értékben pedig könyveket költettek be. 1917-ig a gyarapodás nem jelentős. Az első világháború alatt elsősorban az ifjúsági könyvtár pusztult el. A könyvtári munka évekig viselte magán e nehéz évek nyomait.

A második világháború mély nyomot hagyott mind a gimnázium, mind a könyvtár életében. A harcok idején, 1943. március 25-től az épületet kórházzá alakítják át. Ebben az időben kevesebb figyelem jut a kultúra értékeire, így az állomány egy része elpusztul. Különösen nagy kárt szenved a tanári könyvtár, katalógussorának 50%-a semmisült meg, a háború utáni kötetállomány 10.569 db. Az ifjúsági könyvtár állományának 20%-a veszett el, továbbá megrongálódott a katalógussora.

1963-tól a könyvtárak helyzete a számszerű gyarapodás ellenére fokozatosan romlott a korszerűtlen tárolás, a tanári könyvtár fűthetlensége és az egymást váltó tanárok jó szándékú, de szakszerűtlen működése következtében.

1973-tól indult meg az állomány decimális rendszerű katalogizálása. Az új rendszer lényege, hogy a szépirodalmat külön kezeli minden egyéb szakirodalomtól. A szakirodalom tíz részre oszlik. A tájékozódáshoz betűrendes katalógus készül, melynek a későbbiek folyamán ki kell egészülnie tárgyi katalógussal. A tanári és ifjúsági könyvtár 1972-ben egyesült.¹²

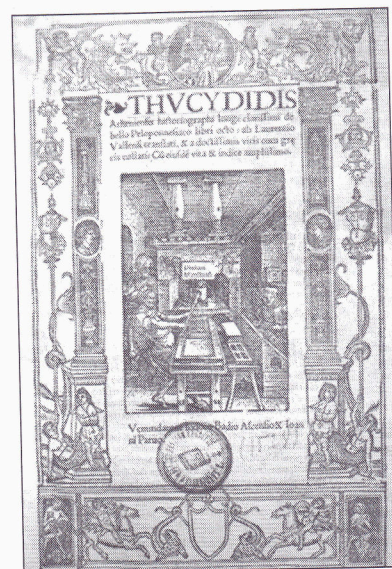
¹² Elek Ágnes 1976: 88–89.

5. A könyvtár kincsei: A muzeális értékű régi könyvek

Az iskolai könyvtár számos muzeális könyvet tart számon. Ezek bár nem *ősnyomtatványok*,¹³ mivel az állomány legrégebbi kötete 1528-ban készült, mégis felbecsülhetetlen értékűek a korukat és az állapotukat figyelembe véve. A Karcagi Nagykun Református Gimnázium és Egészségügyi Szakgimnázium számos régi kötete főképp a már részletezett *peregrináció* által jutott mai helyére, az iskola bejáratánál egy Somogyi Árpád szobrászművész által készített bronz dombormű szolgál a vándordiákok emlékéül, a műalkotás címe: a „*Pipás diák*”. Az itt lévő kötetek főképp a történetük miatt érdekesek és értékesek, ezért is érdemes velük komplexebben foglalkozni. A továbbiakban a könyvtár néhány kötete időrendi sorrendben kerül ismertetésre.

3. kép. Somogyi Árpád:
A pipás diák (Dombormű
a gimnázium épületén)

4. kép. Thuküdidész:
A peloponnészoszi háború
(nyomtatva: 1528) címlapja

5.1. Thuküdidész: A peloponnészoszi háború

Thuküdidészt (i.e. 460–i. e. 395), a görög történetírót az utókor a tudományos történetírás atyjának tekinti. Legfőbb műve *A peloponnészoszi háború*. Történetírása azért olyan jelentős, mivel ő elsősorban a tényekre támaszkodott, melyeket gyűjtött és rendszerezett munkájában. A tényekhez való ragaszkodását igazolja, hogy a műben egyáltalán nem hivatkozik az istenekre.

¹³ Ősnyomtatvány: Minden nyomtatvány, amely Európában a könyvnyomtatás feltalálásától kezdve 1500. december 31-ig szedésnyomással, vagyis összerakható és szétszedhető betűkkel készült. (Bokor József 1895: 902.)

Az állományt gazdagító kötetet 1528. szeptember idusán (azaz közepén) nyomtatták Párizsban, ezzel ez a könyv iskolánk legrégebbi hagyatéka. Az eredeti művet ógörög nyelvezete okán Laurentius Vallentis fordította latinra. Az alkotás az i.e. 431 – i.e. 404-ig tartó peloponnészoszi háború történetét írja le 8 részre bontva (a későbbi kiadók bontották 8 könyvre).

A fentebb említett kötet borítója sérült, minden bizonnyal szúrágta, a gerince szakadt, a lapjai viszont tökéletesen olvashatóak. Néhány lap valószínűleg víz valamint a helytelen tárolás következtében lett hullámos. A könyv pergamenkötéssel készült. Az előzéklapok

*hibátlan állapotúak, az egyiken egy 1792-es „Georgii Csanády” (Csanády György) bejegyzés látható, mely utal az akkori tulajdonosára, Csanády Györgyre. Csanády egy 18. században élt könyvgyűjtő nemes volt, akinek többek között e kötet is birtokában állott (az iskola régi állományának több dokumentumában fellelhető ilyen possessori bejegyzés). A bejegyzéseket megvizsgálva 1770–1792-ig található dátumozás, mely alapján egyetlen Csanádyra következtethetünk: az 1747–1793-ig élő Bihar megyei főszolgabíróra. Az általa kézjeggyel ellátott további könyvek témája is foglalkozását támasztja alá, mivel a hagyatékának fő témája a történelem (*historiae*) és a jogtudomány (*jurisprudentiae*). A família nemesi előneve a *mezőteleghi*, a család Álmosdon és Létavértesen rendelkezett kúriával.¹⁴*

5. kép. A Csanády György által rögzített possessori bejegyzés, 1792

A címdoldalon egy egész oldalas díszes fametszet látható, mely a készítő könyvműhely védjegye. A címdal után 12 oldalas betűrendbe szedett *index*¹⁵ található. A könyvet számtalan metszett iniciálé és egyéb más metszet dísz ékesíti. A könyv mérete: 34 cm x 22 cm.

5.2. Antonio Bonfini: *Rerum Hungaricarum decades*

Antonio Bonfini (1427/1434–1502) itáliai történetíró 1486-ban Aragóniai Beatrix, I. Mátyás második felesége révén került Magyarországra. A király reneszánsz udvarába beilleszkedve fordítóként, másolóként valamint történetíróként tevékenykedett. Mátyástól 1488-ban kapta azt a megbízást, hogy írja meg a magyarok történetét. A Thuróczy-krónika alapján dolgozva Bonfini 1497-ben fejezte be a *Rerum Hungaricarum decades* című művét, melynek címét „a magyarok történetének tizedei”-ként lehet fordítani. A munka kapcsán számtalan ókori forrást és más történetírók írásait használta fel. Ezen szerzők nevei a kötetben a 15. oldalon kerülnek felsorolásra. A saját korát szemtanúk beszámolóí és saját élményei alapján írta meg.¹⁶

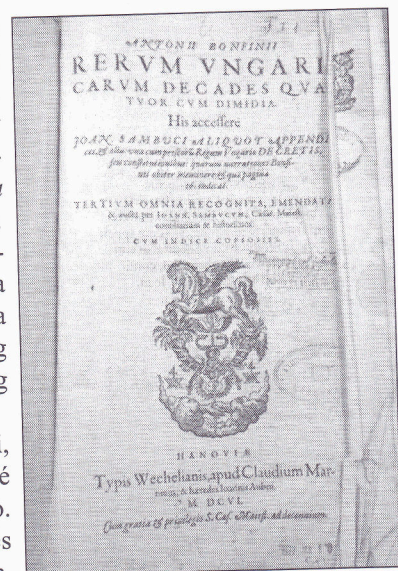
¹⁴ Virág Zsolt 2006: 249.

¹⁵ Itt betűrendi mutató, a dokumentumban szereplő kifejezések felsorolása az oldalszám feltüntetésével.

¹⁶ Gerézdi Rabán 1964: 250.

Az iskola tulajdonában lévő kötet azonban nem az eredeti kódex vagy ennek másolata, hanem 1606-ban nyomtatták Hannoverben, Zsámboky János (Ioan. Sambuci) kutatásai és kiegészítései alapján. A könyv a harmadik kiadás során készült, ezt tanúsítja a címloldalon szereplő mondat is: „*Tertium omnia recognita emendata*” melynek jelentése: „*Mindent átgondolva, harmadjára kiadva*”. A mű latinul íródott, írásmódjában megjelenik a reneszánsz korszellem illetve a humanista stílus. Tartalmában megjeleníti egészen a magyarok eredetétől II. Ulászló koráig Magyarország történetét. Először ebben az alkotásban található meg a pannóniai avarok históriája.

Az említett kötet kifejezetten a kódex hatását kelti, mivel címlap és számtalan fejléc metszet, iniciálé található benne. A címloldalon Bonfini címere látható. Annak ellenére, hogy az előzéklapok rongyosak és hiányosak, a belső, információközlő oldalak hibátlan, olvasható állapotban vannak. A könyvre ugyancsak a pergamenkötés jellemző, mely a 340. oldalnál válik láthatóvá. Az egyes fejezetek végét metszetek díszítik. Külső borítására a korabeli aranyozott, bordázott, díszített egérbőrkötés a jellemző. Mára az aranyozás eltűnt a kötetről, a gerince kissé rongálódott, a „*BONFINIVS: DE REBUS HVNGARICUS*” felirat olvasható rajta. A könyv mérete: 34 cm x 22 cm.

6. kép. A. Bonfini: *Rerum Hungaricarum decades* címlapja, Hannover, 1606

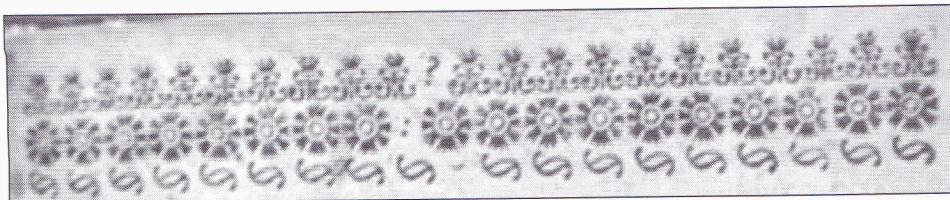
5.3. Homoródszentpáli Nagy Ferenc: Verbőczy István törvénykönyvének compendiuma

A Tripartitum címet viselő szokásjoggyűjtemény Werbőczy István (1460 k.–1542) jogtudós és nádor latin nyelvű alkotása, melyet 1504 és 1514 között állított össze. A mű három részre tagolódik, a részek címekre (*titulus*) vannak felosztva. A tartalma a következő: első kötet: a nemesi magánjog, második: a nemesi perjog, a harmadik: városi és jobbágyjog, valamint az 1514-es paraszttörvények. A Tripartitum jelentősége a 16. század Magyarországi jogi szabályainak és szokásjogainak összegyűjtése, rendszerezése és írásba foglalása, mely ezelőtt nem volt jellemző.¹⁷ Erdélyben a jogtudományok művelése évszázadokra nyúlik vissza, melynek alapja ez a mű. A reformációt követően azonban egyre nagyobb igény volt a nemzeti nyelvű oktatásra. A Tripartitum Heltai-féle kiadása Weres Balázs fordításában 1571-ben jelent meg először magyar nyelven.¹⁸ Ezt követően 1699-ben jelent meg Homoródszentpáli Nagy Ferenc fordítása és kivonata, melyben a diákok

¹⁷ Hamza Gábor 2015: 7–22.

¹⁸ Bokor József 1894: 252.

számára versebe szedte Werbőczy Hármaskönyvét a könnyebb érthetőség és tanulhatóság érdekében. Homoródszentpáli ebből következően valószínűleg jogtudós és tanár volt.

7. kép. Metszet fejléc a kötetből

A *compendiumot*¹⁹ ebben a formában 1699-ben adták ki először Kolozsvárott, Lengyel András özvegyének nyomdájában került nyomtatásra. A fordításra jellemző a régies, veretes magyar nyelvezet. Jellegzetessége közé tartozik, hogy az „sz” betű helyett az úgynevezett scharfes S-t (ß) használja. A műben a Dedicatio (felajánlás) után sorra veszi a Hármaskönyv pontjait versekbe szedve, titulusokra osztva. A szerkezete megegyezik az eredeti alkotással.

A kötet kifejezetten jó állapotú. A lapok láthatóan megőrizték eredeti minőségüket, tökéletesen olvashatóak, a lapokban nincsenek hullámok. A betűk néhány helyen megkopottak, de olvashatóak. A könyvben fellelhetők metszetek illetve metszet fejlécek.

A kötés anyaga félbőr, közel hibátlan állapotú, néhol kopás fedezhető fel a bőrről. A könyvet 1988-ban restaurálta az Országos Széchényi Könyvtár Könyvrestauráló Műhelye. A gerinc hibátlan állapotú, felirat nem található meg rajta. A könyv mérete: 15 cm x 10 cm.

5.4. Samuel von Puffendorf: *Introductio ad Historiam Europeam*

Az *Introductio ad Historiam Europeam* (Bevezetés Európa történelmébe) című mű szerzője a német Samuel von Pufendorf báró (1632–1694). Munkássága igen széles körű volt, tekintve, hogy joggal, filozófiával, közgazdasággal, történelemmel is foglalkozott. A báró 1684-ben kapott nemesiséget.²⁰

8. kép. H. Nagy Ferenc:
*Verbőczy Törvény Könyvének
Compendiuma* címoldala
– Kolozsvár, 1699

¹⁹ Compendium (lat.): Kivonat.

²⁰ Döring, Detlef 2010: 250.

9. kép. A könyv eleji két metszet: Pufendorf (bal), és az Angyali üdvözlés (jobb)
– Utrecht, 1693

A fentebb említett mű a gimnázium könyvtárát is gazdagítja. Az iskola tulajdonában lévő kötetet Utrechtben nyomtatták 1693-ban. A könyvet Johann Friedrich Cramer adta ki. A kötet a második kiadás során készült, mely *longe emendatio*; azaz „messzire megjavított”, tehát jelentős változtatásokon ment keresztül az elsőhöz képest. A mű latinul íródott. Az alkotás a legfőbb államok történiáját mutatja be a 17. századig, így a Károly, Shewsbury hercegéhez intézett ajánlása után 13 fejezetben tárgyalja a nagy európai birodalmak történetét. Így kerülnek bele a műbe az antik birodalmak (túlsúlyban a Római Birodalom), a Spanyol Királyság, Portugália, Anglia, a Francia Királyság, Hollandia, Svájc, a Német-Római Császárság, Dánia, Lengyelország, Moszkva, a Pápai Állam illetve a Svéd Királyság). Az írás kifejezetten nagy háttértudást, műveltséget és/vagy bőséges forráskészletet feltételez, mivel az egyes államokról részletesen beszámol mind történelmileg, mind gazdaságilag (Pufendorf közigazdász is volt). A végén függelék található, mely ismerteti egy listát a korabeli fordításokról, valamint feltünteti a tárgymutatót (index).

A kötet szinte hibátlan állapotú, a szöveg tökéletesen olvasható. Az előzéklapok teljesek, nem rongálódtak. A 4. oldalon egy részletes, díszes fametszet látható, mely a szerzőt ábrázolja. Az 5. oldalon egy bibliai jelenetet láthatunk, az „Angyali üdvözlés”. Az egyes

fejezetek végét apró metszetek díszítik. A címlapon a szerző, a cím, a kiadó neve illetve a kiadás dátuma szerepel egy metszettel, melyre a „*meditando et legendo*” (jelentése: *gondolkodásra és olvasásra*) szavak kerültek feltüntetésre. A külső borítás teljes mértékben sértetlen, marhabőr borítású. A bordázott gerincen a „HISTORIAM EUROPEAM” felirat olvasható, melynek jelentése: Európa történelme. A könyv mérete: 16,5 cm x 9,5 cm.

5.5. Dugonics András: Etelka

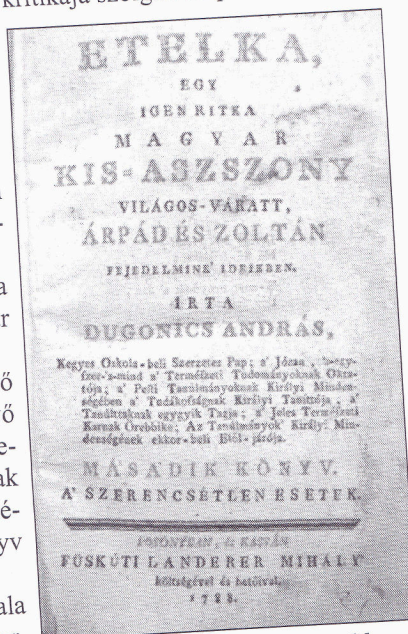
Dugonics András, piarista pap Etelka című kétkötetes műve 1788-ban jelent meg, mely az első magyar könyvsikernek tekinthető, melyet szentimentalista stílusban írt meg. A teljes címe a következő: „*Etelka, egy igen ritka magyar kis-asszony Világos váratt, Árpád és Zoltán Fejedelmink ideikben*”.²¹ Dugonics a főhősnőjét eszményített női figuraként jelenítette meg, példának szánta Magyarország leányai és asszonyai előtt. Az Árpád-korba helyezett cselekmény mögött a 18. századi problémák húzódtak: Árpád és Zalán erőszakos intézkedéseiben II. József törvénytelen rendeleteinek kritikája szolgált alapul.²²

Az alkotást először 1788-ban adták ki Pozsonyban és Kassán Fűskúti Landerer Mihály gondozásában és támogatásával. A műben felfedezhetőek a szentimentalista jegyek, mint a bonyolult, érzelgős történet. Dugonics az Előszavában ő maga nevezi meg néhány forrását: „*Mind-ezeket nem újjamból szoptam...*”, ezután megnevezi VI. (Bölcs) Leó bizánci császárt, Anonymust, Barclay: Argenis c. munkáját.

Mind az első, mind a második kötet restaurálásra került 1988-ban az Országos Széchényi Könyvtár Könyvrestauráló Műhelye által.

Az első kötetben az előcímlap, a címlap és az első lap hiányzik. Az egyébként kiváló állapotban lévő kötetben fellelhetőek kiemelt fejezetcímek, metszetek, őrszók, illetve részletes magyarázatok találhatók a lábjegyzetekben. A könyv félvászon kötéssel készült. A gerincen az „ETELKA I.” olvasható. A könyv mérete: 19,5 cm x 12,5 cm.

A második kötet hiánytalan állapotú, a címoldala kétszínnyomással készült (piros-fekete), mely a korban kuriózumnak minősült. A formátuma megegyezik az első kötetével. A könyv félvászon kötésű, gerincén az „ETELKA II.” felirat olvasható. A könyv mérete: 19,5 cm x 12,5 cm. Mivel a gimnázium karcagi

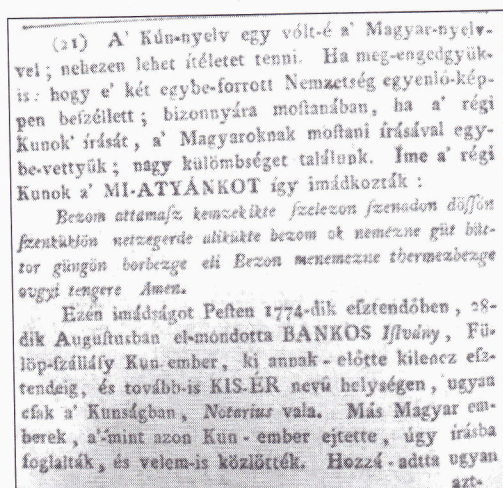

10. kép. Az Etelka második kötetének kétszínnyomással készült címoldala
– Pozsony és Kassa, 1788

²¹ Pintér Jenő 1931: 705–734.

²² Császár Elemér 1939: 40–45.

iskola, Karcag pedig a Nagykunság fővárosa, ezért kifejezetten fontos kiemelni, hogy a második kötetben, a lábjegyzetben megjelenik a Kun Miatyánk a 384–389. oldalon. Dugonics összegyűjtötte az imádság addig ismert összes változatát, még törökre, tatárra is lefordítva. A Kun Miatyánk az 1124-ben és 1239-ben hazánkban letelepített kunok egyetlen fennmaradt nyelvemléke. A Kun Miatyánk is azért kerülhetett a lábjegyzetbe, mivel a kun nép az Árpád-korban nagy szerepet játszott.

11. kép. A Kun Miatyánk említése a lábjegyzetben

5.6. Budai Ézsaiás: Régi tudós világ históriája

Budai Ézsaiás (1766—1841) bölcsész- és hittudós, író, történész, debreceni professzor, református püspök. A debreceni főiskolában végezte tanulmányait és miután Késmárkon pár évet töltött, a debreceni kollégiumban előbb a költészeti osztály, majd az első éves diákok köztanítója volt, később a történelem helyettes tanára lett. 1792-ben külföldi akadémiákra indult és Göttingenben oklevelet nyert. 1794-ben a debreceni főiskolában a történelem, görög és latin irodalom, 1808-ban pedig a hittudomány tanára. 1813-ban egyházkerületi főjegyző lett. 1821-ben debreceni első lelkésznek, 1822-ben a tiszántúli egyházkerület *szuperintendensének*²³ választotta.²⁴

A Régi tudós világ históriája című alkotást 1802-ben adták ki Debrecenben Szigethy Mihály nyomtatásával. A kötet az első kiadás során került nyomtatásra. A nyelve magyar, stílusában a régies, fogalmazásmódjára veretes nyelvezet jellemző. A tartalmában a szerző számot ad a könyvnyomtatás feltalálásáig élő különféle nemzetiségű és tudományterületű tudósról. A gyűjtemény kifejezetten részletes, mely Budai Ézsaiás szakértelmére, és pontosságra való törekvéseére vall.

²³ Superintendens (lat.): A 18.–19. században a magyarországi protestáns püspökök elnevezése.

²⁴ Szinnyi József 1891. Online elérhetősége: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>

A mű egy „előjáró beszéddel” kezdődik, melyben megjelöli a célközönséget (általa tanított diákok), valamint munkájának célját. Az ezt követő „előrevaló jegyzések” címet viselő fejezetben ír az írásbeliség kialakulásáról, fejlődéséről. Ezután időrendben csoportosítva sorolja fel a tudósokat: az ótestamentumi szent írókat, a görög és római írókat, költőket, szónokokat, történészeket, matematikusokat és drámaírókat, a deák keresztyén atyákat (szerzetesek, papok), az arab és perzsa tudósokat. A művet a könyvnyomtatás feltalálásának körülményeivel zárja, a könyv végén betűrendbe szedett index található.

A kötet kifejezetten jó állapotú. Az előzéklapok teljeseek, nem rongálódtak. A címlapon a könyv adatai kerültek feltüntetésre, azaz a szerző és cím, a kiadó személy neve, a kiadás sorszáma, helyszíne és időpontja. A lapok kiválóan olvashatóak, szinte hibátlan állapotúak. Beázás nyoma nem látható.

A kötés anyaga félbőr, közel hibátlan állapotú, néhol kopás fedezhető fel a bőron. A könyv 1988-ban került restaurálásra az OSZK Könyvrestauráló Műhelye által. A gerinc nem szakadt, sérülésmentes. A felirata a következő: „RÉGI TUDÓS VILÁG HISTÓRIÁJA”. Az egykori aranyozása mára lekopott, azonban még látszódnak a díszes minták, melyek virágokat formáznak. A könyv mérete: 18 cm x 11,5 cm.

5.7. Budai Ferenc: A Magyar ország polgári históriájába való lexicon a XVI. század végéig, II–III.

A *Magyar ország polgári históriájába való lexicon a XVI. század végéig* című mű szerzője Budai Ferenc (1760–1802) református lelkész, aki Budai Ézsaiás, néhai református püspök bátyja volt.²⁵ Debrecenben tanult, 1777-ben iratkozott be tógátusnak majd 1784-től köztanítóságot viselt. 1789 tavaszától, iskoláinak végeztével lelkészi pályára lépett, a hajdúszováti református *ecclesia*²⁶ prédikátoraként szolgált haláláig.²⁷

A fent említett lexicon a szerző halála után 3 évvel, 1805-ben jelent meg először öccse, Budai Ézsaiás kiadásában, melynek sokszorosítására Nagyváradon, Máramarosi Gottlieb Antal nyomdájában került sor. A Lexicon előszavában a következőt írja a szerzőről Budai Ézsaiás: „ismeretei kiterjedtek az astronomiára, physikára, politikára, hazai törvényekre, régibb és újabb philosophiára, különösen pedig a hazai történelemre, melynek minden kutfőit ismerte; kedvencz foglalkozása volt a görög, latin, francia és német irodalom tanulmányozása.”

A háromkötetes gyűjtemény II. és III. kötete található meg a Karcagi Nagykun Református Gimnázium könyvtárának állományában. Budai Ézsaiás többi művéhez hasonlóan kifejezetten részletes művet alkotott Budai Ferenc, melyet minden bizonnyal kiegészített a testvére. A magyarság történetének híres magyar vagy vonatkozású személyeit gyűjtötte össze ABC rendben. Az alkotás magyar nyelven íródott, stílusára jellemző a régies, veretes nyelvezet.

²⁵ Szinnyei József 1891. Online elérhetősége: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>

²⁶ Ecclesia (gör.-lat.): Vallási gyülekezet.

²⁷ Zoványi Jenő 1977: 99.

A II. kötetben a személyek F–N-ig kerülnek felsorolásra, némelyik több oldalon keresztül. Az előzéklapokon több bejegyzés, valamint pecsét került, többek között: „NEVES NAGY-KUNSÁGI REF. EGYHÁZ-MEGYE KÖNYV ÉS LEVÉLTÁRÁÉ” feliratú is. A címoldalon a könyv adatai kerültek feltüntetésre, azaz a szerző és cím, a kiadó személy neve, a kiadás sorszáma, helyszíne és időpontja. A lapok kifogástalan minőségűek, gyűrődésmentesek, teljes mértékben olvashatóak.

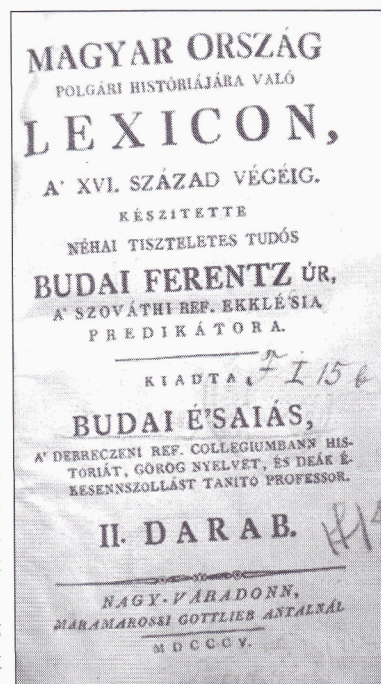
Kötése félbőr, melynek a papír része rongálódott, szakadt. A gerince szakadt, több mint a fele elvált a borítótól, ennek ellenére díszes, aranyozott búzakalász valamint egyéb díszítések láthatóak rajta. A gerincen aranyozott betűkkel van feltüntetve a cím: MAGYAR ORSZÁG POLG. HISTOR. VALO LEXICON. A kötet sorszámát jelző 2. szám szintén aranyozott, zöld alapon van feltüntetve. Az említett zöld alap egy sarka elvált a gerinctől. A könyv mérete: 19,5 cm x 12 cm.

A III. kötetben a felsorolást O–V-ig folytatja. Az előzéklapokon ugyanazok a bejegyzések, pecsétek találhatók, tehát ez bizonyítja, hogy a II. és III. kötet együtt került a mai, végleges helyére. A címoldalon a szintén könyv adatai kerültek feltüntetésre, azaz a szerző és cím, a kiadó személy neve, a kiadás sorszáma, helyszíne és időpontja. Az állapotáról elmondható, hogy a lapjai szinte tökéletesek, azaz gyűrődések, nem jellemzőek a lapokra. Valószínűleg huzamosabb ideig víz érte a könyvet, így lapjai kis mértékben hullámosak, illetve látható a beázott terület. A kötés anyaga bőr, papírborítással.

A könyv kinézete teljes mértékben megegyezik a II. kötetével, eltekintve az állapotától. A kötése félbőr, a papírrész szintén rongálódott, szakadt. Ellentétben az előző kötettel, a gerince ép, a díszítések megegyezők. A gerincen aranyozott betűkkel van feltüntetve a cím, mely kopott. A kötet sorszámát jelző 3. szám szintén aranyozott, zöld alapon van feltüntetve, azonban nagymértékben kopott és hiányos. A könyv mérete: 19,5 cm x 12 cm.

5.8. A Nemzeti Széchényi Intézet Numizmatikai katalógusa

Az iskola tulajdonában lévő *Tabulae Numismaticae pro Catalogo Numorum Hungariae ac Transilvaniae instituti Nationalis Széchényiani*, azaz a Nemzeti Széchényi Intézet numizmatikai táblázatai Magyarország és Erdély pénzeinek katalógusa gyanánt címet viselő numizmatikai²⁸ katalógus összeállítója ismeretlen, valószínűleg Érdy János (1796–

12. kép. A második kötet címoldala, Nagyvárad, 1805

²⁸ Numizmatika: A különféle pénzek és pénzrendszerek kialakulásával, a pénzhasználattal, a pénzveréssel, illetve ezek történetével foglalkozó segédtudomány.

1871) régész, numizmatikus szerzeménye. A 107 táblából álló katalógus összeállítása kivételesen nagy szakértelemről és elszántságról árulkodik, mivel az uralkodók pénzeit időrendi sorrendben kerültek hiánytalan felsorolása. A kötet a Kátai-hagyatékból került a gimnázium tulajdonába, ezt jelzi a tojásdad alakú, kék pecsét „KÁTAI GÁBORÉ” felirattal. Kátai Gábor az 1850-es, 70-es évek Nagykunságának nagy tekintélyű, kimagasló tudású és képességű megyei főorvosa volt a kolerajárvány idején. Emlékeztét jelenünkben a karcagi kórház neve őrzi. Megszállott könyvgyűjtő és -olvasó volt. A kolerával kapcsolatban több szakirodalmat írt, példaként említve: *A kolerajárvány hazánkban*, *Die Cholera* című műveket.

13.kép. Dr. Kátai Gábor pecsétje

A katalógus összegyűjti I. (Szent) István dénárjaitól I. Ferenc krajcárjaiig 1000-tól 1807-ig a Magyar Királyságban és Erdélyi Fejedelemségben használt érvényes fizetőeszközöket. A rendszerezést táblákra osztva három nagy rész különíthető el, a Magyar Királyság és az Erdélyi Fejedelemség pénzeinek, illetve a különféle emlékérmék ábrázolása elő- és hátoldallal együtt.

Az első rész 79 táblát tartalmaz, melyek a magyar királyok pénzeit ábrázolja időrendi sorrendben a teljesség igényével. Így kap itt helyet I. István ezüstdénárja, I. Károly aranyforintja vagy akár I. Lipót Habsburg uralkodó ezüsttallérja is.

A második rész, mely 20 táblából áll, az erdélyi fejedelmek által veretett pénzeket mutatja be szintén hiánytalanul, János Zsigmondtól a Báthoryakon át a Rákóczi-családig jól áttekinthetően.

A 8 táblából álló harmadik részbe a különféle emlékérmék illetve a főúri magánveretek kerültek.

A katalógus a többi bemutatott könyvvel ellentétben fektetett állású lapokból áll, ennek megfelelően is van kötve. A lapok tökéletesek, szakadásmentesek, olvashatóak. A pénzérméket ábrázoló metszetek kitűnő, aprólékos munkára utalnak, az egyes érméken olvasható a *verdejel*²⁹ is. Rendkívül áttekinthető, mely érme mely uralkodóhoz tartozik, e pénzek értékei is növekvő sorrendben kerültek a táblába. Az egyik előzéklapon a következő bejegyzések olvashatóak: „Négy királyunk idejéből 1753-ban 2.000 db ezüst pénzt találtak, innen ezek pénzei nem oly szikár, mint a későbbiek (Tud. Gyűjt. 1834)”, valamint „Béla ezüst dénáraiból 40 tett egy bizánci aranyat. (Thuróczi Chronica II. lap 54)”.

29 Verdejel: Az érme verésének helyét jelölő pénzverde azonosító betűjele.

14. kép. Részletgazdag metszetek a kötetben

A kötet szinte hibátlan állapotú, csupán a marhabőr-kötésű borítón fedezhető fel néhány kopás vagy apróbb sérülés. A gerinc különösen díszes, aranyozott virágok, búzakalász valamint egyéb díszítések láthatóak rajta. Két szöveg szerepel a gerincen. Piros alapon az aranyozott „TABULAE NUMISMAT. PRO CATALOG” olvasható, alatta zöld alapon szintén ilyen formában a „NUMORUM HUNGARIAE SZÉCHÉNIA” látható. A kötet mérete: 21 cm x 32 cm.

6. Összefoglaló

Hipotézisem volt, miszerint egy több száz éves múltra visszatekintő, református gyökökkel rendelkező karcagi iskola könyvtárában a könyvek összetétele visszatükrözi a múltat. A kutatásom alapján azt tapasztaltam, hogy számtalan kötet a peregrináció vagy hagyatékok útján, diákok által került a gimnázium tulajdonába. A könyvek témája is főként ezt támasztotta alá: a régebbi kötetek témája tudományos (történelem, retorika, jogtudomány, stb.), tehát a tanulás, ismeretterjesztés céljából kerültek a gimnáziumba. Másik feltevés is igazolódott, miszerint a könyvek által még jobban megismerhetjük a református alapítású iskola szellemiségét, mivel a kiemelt szerzők többségében protestáns vallást képviseltek, azon belül is a református felekezetet (Budai Ézsaiás, Budai Ferenc, Homódszentpáli Nagy Ferenc).

Reményeink és az előzetes tervek alapján a könyvritkaságok első alkalommal 2017 októberében, a reformáció 500. évében rövid időre, nem csak az iskola, hanem a város nagyközönsége számára is látható lesz egy kiállítás erejéig.

A Karcagi Nagykun Református Gimnázium rejtőzködő kincsei

A Karcagi Nagykun Református Gimnáziumban lévő könyvtár régi állományának csupán kis részlete került bemutatásra a dolgozatomban. Számos, még fel nem dolgozott, beszáradt kötet hever a polcokon, ezért kutatásomat tovább kívánom folytatni, minél többet megtudva ezekről a rejtőzködő kincsekről. E könyvek az élő történelem: az évezredek, évszázadok során felbecsülhetetlen értékű kincsekké váltak. Megőrizték a régmúltat, így az örökségünké váltak. A mi dolgunk ezeket az egyedülálló kulturális értékeket továbbörökíteni, és megőrizni az utókor számára.

Irodalom

Alföldi László Mihály

1993 *Régi és új peregrináció: Magyarok külföldön, külföldiek Magyarországon.* Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság – Scriptum Kft. Budapest–Szeged. Online elérhetősége: <http://mek.oszk.hu/06300/06387/#>

Bajkó Mátyás

1954 *A debreceni felsőoktatás a felvilágosodás korában.* Közlemények a Kossuth Lajos Tudományegyetem Pedagógiai Intézetéből, Debrecen

Barcsa János

1906 *A tiszántúli ev. ref. egyházkerület történelme I.* Debrecen

Borsa Gedeon

1996 Könyvtörténeti írások. I. *A hazai nyomdászat, 15–17. század.* Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

Bokor József

1894 Hármaskönyv. In: Gerő Lajos (szerk.): *A Pallas nagy lexikona VIII.* Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest

1895 Inkunabulák. In: Gerő Lajos (szerk.): *A Pallas nagy lexikona IX.* Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest

Császár Elemér

1939 *A magyar regény története*, 2. átdolgozott kiadás, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest

Győri L. János

2008 „Egész Magyarországnak és Erdélyiségnek... világosító lámpása” – *A Debreceni Református Kollégium története.* Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen

Hegy Ádám

2003 *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon.* Eötvös kiadó, Budapest

Jean Delumeau

1997 *Reneszánsz.* Sujtó László (ford.) Osiris kiadó, Budapest

Döring, Detlef

2010 *The Practice of Reason: Leibniz and his Controversies.* John Benjamins Publishing Company, Philadelphia

- Elek Ágnes
1976 A könyvtár története. In: *A karcagi Gábor Áron Gimnázium és Egészségügyi Szakközépiskola Jubileumi Évkönyve*. 88–89. Karcag
- Gerézdi Rabán
1964 Antonio Bonfini. In: Klaniczay Tibor (szerk.): *A magyar irodalom története 1600-ig*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- Hamza Gábor (szerk.)
2015 Werbőczy István (1458?– 1541). In: *Magyar Jogtudósok V*. Budapest
- Pintér Jenő
1931 Dugonics András. In: *Pintér Jenő magyar irodalomtörténete. 4. kötet*. Arcanum kiadó, Budapest
- Soós Adorján
1930 A Karcagi Református Reálgimnázium története. In: dr. Gaál László (szerk.): *Karcagi Református Nagykun Reálgimnázium Értesítője az 1929–1930. iskolai évről*. 4–98. Karcag
- Szinnyei József
1891 *Magyar írók élete és munkái I. (Aachs–Bzenszki)*. Hornyánszky kiadó. Budapest. Online elérhetősége: <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/>
- Virág Zsolt
2006 *Magyar Kastélylexikon 8. Hajdú-Bihar megye kastélyai és kúriái*. Fo-Rom Invest Kft., Budapest
- Zoványi Jenő
1977 Budai Ferenc. In: Ladányi Sándor (szerk.): *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodája, Budapest